

ОСВІТНЯ ДІЯЛЬНІСТЬ ВИЩОГО ПРАВОСЛАВНОГО ДУХОВЕНСТВА ХЕРСОНСЬКОЇ ЄПАРХІЇ У ХІХ СТ. (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ОДЕСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

На основі аналізу архівних документів висвітлюється освітня діяльність вищого православного духовенства Херсонської єпархії в різних навчальних закладах.

Ключові слова: Херсонська єпархія, православне духовенство, церква, семінарія, навчальні заклади, освіта.

На основании анализа архивных документов рассматривается деятельность высшего православного духовенства Херсонской епархии в сфере образования.

Ключевые слова: Херсонская епархия, православное духовенство, церковь, семинария, учебные заведения, образование.

On the basis of the analysis of archival documents it's considered the activity of the higher orthodox clergy Kherson diocese in the educational sphere.

Key words: Khersonian diocese, orthodox clergy, church, sermon, educational institutions, education.

Вище православне духовенство впродовж ХІХ ст. відіграло провідну роль у процесі становлення та розвитку Херсонської єпархії. Поряд із розбудовою церковних храмів і монастирів, воно займалося активною просвітницькою діяльністю, націленою на посилення впливу православ'я в регіоні, підвищення освітнього та морального рівня населення. Одним із важливих напрямків роботи вищої ієрархії була освітня діяльність в духовних і світських навчальних закладах.

Історіографія проблеми значний період часу була представлена лише роботами світських і церковних істориків ХІХ ст., які розглядали історію розвитку християнства на півдні України та діяльність ієрархів церкви в цілому. Серед них варто відзначити: М. Барсова, Т. Буткевича, С. Петровського, С. Серафимова, М. Мурзакевича, П. Знаменського, Б. Тітлінова, Ф. Благовидова та інших. Лише наприкінці ХХ ст. з'явилися праці дослідників, присвячені історії церкви в Південній Україні, де розглядаються окремі питання освітньої діяльності православного духовенства. Вагоме значення мають роботи І. Лимана, О. Тригуба, О. Федорчук і Г. Степаненко. Попри помітне поживлення в дослідженні теми її наукова

розробка ще не здійснена, що обумовлює її актуальність.

Мета даної статті полягає в дослідженні деяких аспектів освітньої діяльності вищого православного духовенства Херсонської єпархії. Джерельна база представлена архівними документами, які дозволяють найбільш повно розкрити зазначену наукову проблему. Значний масив важливих джерел з історії православної церкви півдня України знаходиться в Державному архіві Одеської області (ДАОО). Найбільша кількість документів зосереджена у фонді Ф. 37 «Херсонська духовна консисторія», який налічує 17 описів. В них містяться документи, які репрезентують окремі фрагменти із багатогранної діяльності вищої православної ієрархії Херсонської єпархії, в тому числі й освітньої.

Реформування світської та духовної освіти за часів Олександра І сприяло створенню в Південній Україні мережі навчальних закладів. На кінець 30-х років було засновано п'ять православних парафіяльних училищ в Одесі та на її околицях, по одному в Бериславі та Овідіополі. Перші повітові училища з'явилися в Херсоні (1813 р.), Олександрії (1816 р.), Одесі (1934 р.),

Миколаєві (1838 р.), Бобринці (1841 р.) та інших містах. Потреби економічного розвитку регіону спричинили появу комерційної гімназії (1804 р.), Шляхетного жіночого (1804 р.) та чоловічого (1805 р.) інститутів в Одесі, гімназій в Єлисаветграді (1811 р.) та Херсоні (1815 р.). У 1817 р. на базі Шляхетного чоловічого інституту був заснований лицей, названий в честь засновника інституту – Рішельєвським, який став вищим навчальним закладом, де здобували освіту вихідці з різних регіонів Росії і навіть із-за кордону [8, с. 242].

Згідно зі статистичними даними 1855 р., кількість навчальних закладів у Одеському навчальному окрузі дещо збільшилась, в основному за рахунок парафіяльних училищ. На цей час в Одесі (з урахуванням передмість і Овідіюполя) налічувалось 10 парафіяльних училищ, де навчалось 308 учнів і навчальний процес забезпечували 22 викладачі. На території, підлеглий Херсонській та Таврійській дирекціям, діяло відповідно 10 і 11 парафіяльних училищ, де здобували освіту 533 і 182 учня і працювали по 19 викладачів [1, арк. 8, 8^{зв.}].

Важливою подією було відкриття в 1838 р. в Одесі духовної семінарії, що стало можливим завдяки клопотанням архієпископа Гавриїла (Розанова). Вона була єдиною в єпархії і тому спочатку носила назву Херсонської (до 1871 р.). Викладацький склад семінарії мав досить високий рівень освіти. Першим її ректором було призначено відомого вченого, викладача Рішельєвського лицю архимандрита Порфирія (Успенського), який обіймав цю посаду впродовж трьох років. Одночасно він викладав Богослов'я, церковну історію та канонічне право. В семінарії вивчалася достатньо велика кількість предметів. Поряд із богословськими і церковно-історичними викладалися світські науки, вагоме місце серед яких посідали іноземні мови. Крім обов'язкових дисциплін семінаристи, з ініціативи Гавриїла, вивчали грецьку мову, що викликало схвальний відгук Петербурзької духовної академії.

Православне духовенство активно співпрацювало з усіма світськими навчальними закладами, де обов'язково викладалися релігійні дисципліни: Закон Божий, Богослов'я, церковна історія тощо. Зокрема, в Рішельєвському лиці з 1837 р. діяло дві нові кафедри: догматичного та морального Богослов'я і церковної історії та церковного права, де викладачами працювали виключно представники духовенства. Починаючи з 1850 р. викладання філософії у вищих навчальних закладах обмежувалося логікою та практичною психологією. Викладачами цих предметів могли бути лише професори Богослов'я або законовчителі, призначені Міністерством народної освіти. В Рішельєвському лиці психологію та логіку читав протоієрей Михайло Карпович К.-Павловський, який одночасно займав посаду професора і завідувача кафедри Богослов'я та настоятеля православної церкви Олександра Невського, яка діяла при лиці. Коли на базі Рішельєвського лицю був заснований Новоросійський університет (1865 р.), М. Павловський

продовжив працювати там професором Богослов'я. Викладацьку діяльність він змушений був припинити за станом здоров'я (1873 р.), залишившись на посаді протоієрея в університетській церкві. Його наступник – протоієрей Олександр Миколайович Кудрявцев – вважав, що безпосередньою заслугою М. Павловського є те, що він відстояв свободу викладання Богослов'я в університеті, орієнтуючись на формування в студентах морально-християнських цінностей і забезпечив кафедру гідними продовжувачами своєї справи [9, с. 8].

Вища ієрархія Херсонської єпархії відзначалася досить високим рівнем освіти. Зокрема, 26 із наявних 58 протоієреїв єпархії у 1860 р. були вихованцями духовних академії [10, с. 3]. Майже всі вони активно працювали в галузі освіти, поєднуючи це навантаження із пастирським служінням.

Формулярні списки священно- і церковнослужителів, що зберігаються у фонді Херсонської Духовної Консисторії ДАОО, дозволяють розглянути освітню діяльність деяких протоієреїв Херсонської єпархії.

Кафедральний протоієрей Преображенського собору Одеси Іоанн Знаменський після закінчення Московської духовної академії (1838 р.) отримав призначення до Херсонської духовної семінарії на посаду професора філософії. За плідну викладацьку роботу в 1841 р. отримав Благословення Св. Синоду. Одночасно із освітньою діяльністю він виконував обов'язки спочатку священника, а згодом ключаря та протоієрея Одеського кафедрального собору. У 1849 р. його звільнено з посади професора семінарії і призначено ректором духовних училищ. За сумлінне виконання своєї роботи отримав Архіпастирську подяку (1854 р.) [3, арк. 3-5].

Протоієрей Арсеній Лебединцев, закінчивши Київську духовну академію (1844 р.), був направлений вчителем і помічником інспектора до Херсонської духовної семінарії, де згодом отримав професорську посаду. У 1848 р. в сані протоієрея його призначено настоятелем Севастопольської Петровської церкви і благочинним Севастопольського церковного округу. Після завершення Кримської війни він повернувся до Одеси, де був призначений ключарем кафедрального собору і викладачем Закону Божого в міському дівочому училищі. У 1863 р. А. Лебединцева обрано членом ради повітового училища від духовенства, а через три роки – його головою. Одночасно він виконував обов'язки члена Комітету з покращення роботи духовних навчальних закладів Херсонської єпархії і члена правління Херсонської духовної семінарії. Впродовж 1867-1870 рр. протоієрей працював у Одеській Рішельєвській гімназії. За сумлінну роботу неодноразово отримував подяки і нагороди від керівництва єпархії [7, арк. 1-4].

Після закінчення Київської духовної академії до Південної України прибув Микола Іванович Соколов (1831 р.). Свою релігійно-освітню діяльність він розпочав у Херсоні, де був

протоієреєм і настоятелем Успенського собору та законовчителем у Херсонському училищі торгового флоту. З 1838 р. продовжив свою педагогічну діяльність в Одесі: в жіночому Шляхетному інституті, духовній семінарії та гімназії при Рішельєвському лиці, де читав Закон Божий. За великі успіхи на освітянській ниві нагороджений золотим наперсним Хрестом.

Значний період часу працював законовчителем у різних навчальних закладах Херсонської і Таврійської єпархії протоієрей, кандидат Богослов'я Гаврило Якович Селецький. Після закінчення Київської духовної академії (1855 р.) він отримав призначення до Херсонської духовної семінарії, де тривалий час працював викладачем. Упродовж 1869-1871 рр. Г. Селецький успішно поєднував пастирську діяльність із освітянською, виконуючи обов'язки помічника спостерігача за викладанням Закону Божого в Одеських навчальних закладах, за що отримав подяку від Херсонського архієпископа. У 1878 р. він займав посаду законовчителя Одеського технічного училища залізничного транспорту. Коли протоієрей став ключарем Одеського кафедрального собору (з 1878 р.), він не припинив своєї діяльності на ниві освіти. У 1879 р. його обрано і затверджено членом Ради Одеського єпархіального жіночого училища, де він плідно пропрацював два роки. За свою сумлінну роботу Г. Селецький нагороджений орденом св. Володимира 4-го ступеня [7, арк. 4-8].

Вагомий внесок у розвиток освіти південного регіону зробив Георгій Іванович Попруженко, який після закінчення Київської духовної академії отримав призначення до Одеського духовного училища (1843 р.). Незабаром він став професором Херсонської духовної семінарії, де викладав російську, латинську, єврейську та новогрецьку мови і входив до правління семінарії з учбової частини. Успішну педагогічну роботу Г. Попруженко гармонійно поєднував із пастирським служінням в різних парафіях [4, арк. 56-60].

Настоятель Покровської церкви Одеси протоієрей Іоанн Гавель закінчив Катеринославську духовну семінарію (1831 р.) і спочатку був направлений священиком до Миколаєва, де одночасно працював законовчителем у повітовому училищі. Після переведення до Одеси (1844 р.) він продовжив активно займатися церковною роботою і викладацькою діяльністю. У 1866 р. І. Гавеля призначено членом правління Херсонської духовної семінарії та членом Комітету для вирішення питань, націлених на покращення умов утримання духовно-навчальних закладів Херсонської єпархії. В період з 1868 по 1873 рр. входив до складу тимчасових комітетів, які запроваджувалися при Херсонській духовній семінарії для її ремонту та перебудови. При ньому була здійснена остаточна перебудова семінарії, яка визнана задовільною [4, арк. 1-7].

Після завершення курсу навчання в Петербурзькій духовній академії (1848 р.), отримав направлення до Херсонської духовної

семінарії Аркадій Григорович Лашкевич, де спочатку працював викладачем фізики і математики. Упродовж наступних семи років він отримав ступінь магістра і викладав історію, німецьку мову, логіку та психологію. За свою плідну педагогічну діяльність неодноразово отримував нагороди [6, арк. 11].

Певний внесок у розвиток духовної освіти зробив протоієрей Сергій Петровський. По закінченні Петербурзької духовної академії зі ступенем кандидата Богослов'я (1888 р.) він одночасно став священиком Одеського кафедрального собору і законовчителем Одеського реального училища св. Павла. В подальший період часу С. Петровському вдавалось гармонійно поєднувати церковну, наукову та освітню діяльність. У серпні 1893 р. С. Петровського призначено законовчителем до Одеської жіночої гімназії А.І. Броккенгеймер. Рік по тому архієпископ Сергій відзначив його відмінну службу та сумлінне виконання обов'язків, нагородивши скуфією. Успіхи священика на освітній ниві дозволили архієпископу Іустину призначити його членом правління Одеської духовної семінарії від духовенства (1894 р.) [7, арк. 8-9].

З цього часу С. Петровський почав працювати над вдосконаленням навчальних програм із церковної історії та Закону Божого у навчальних закладах. На це вказують деякі його опубліковані праці богословського напрямку. Важливе місце серед них посідає робота «Сокращенное изложение истин православной христианской веры, надежды и любви. Пособие при изучении пространного катехизиса православной христианской церкви», що була видана в Одесі в 1900 р. Її основне значення полягає не лише в прагненні автора покращити процес вивчення Богослов'я, але й у піднесенні православної релігії та церкви в суспільстві.

Активно попрацював на освітянській ниві протоієрей Євламій Ксенофонович Арнольдов. У 1868 р. він закінчив Казанську духовну академію і за призначенням прибув до Херсонської духовної семінарії. Через два роки його обрано членом правління семінарії і за власним проханням призначено на посаду викладача церковної історії. Одночасно Є. Арнольдов працював законовчителем у Маріїнській жіночій та Рішельєвській гімназіях. Керівництво єпархії неодноразово відзначало успіхи протоієрея в галузі освіти. А в 1874 р. він отримав подяку від попечителя Одеського навчального округу С. Голубцова за зразкове виконання обов'язків законовчителя в Маріїнській гімназії. В 1886 р. протоієрея обрано попечителем Одеського навчального округу і затверджено головою предметної комісії з Закону Божого для підготовки каталогу книг учнівської бібліотеки [5, арк. 19-23].

Успішно поєднував церковну та освітню роботу Петро Георгієвич Казанський. Після закінчення навчання в Московській духовній академії (1824 р.) він працював спочатку

викладачем у Кишинівській духовній семінарії. Згодом був переведений до Одеської Архангело-Михайлівської церкви і отримав запрошення жіночого Шляхетного інституту на посаду законовчителя. У подальшому викладав Закон Божий і в інших навчальних закладах міста [3, арк. 21-22].

Настоятель Одеської грецької церкви протоієрей Іоанн Родостат викладав Закон Божий в Комерційному грецькому училищі [3, арк. 13-14].

Таким чином, упродовж XIX ст. розвиток освіти був тісно пов'язаний з діяльністю найбільш освічених і свідомих представників

вищого православного духовенства. Посилаючись на архівні джерела, можна стверджувати, що переважна більшість архієреїв успішно викладала релігійні дисципліни в духовних і світських навчальних закладах Херсонської єпархії. Про це свідчать записи в їхніх формулярних списках, де зазначено відзнаки та нагороди за сумлінну викладацьку роботу. В межах однієї публікації неможливо повною мірою відобразити всі аспекти освітньої діяльності вищих ієрархів Херсонської єпархії. Проте можна зробити висновок, що вона значною мірою сприяла зростанню освітнього та духовного рівня молоді.

ЛІТЕРАТУРА

1. Державний архів Одеської області (ДАОО). – Ф. 1. – Оп. 173. – Спр. 15.
2. ДАОО. – Ф. 37. – Оп. 2^а. – Спр. 484.
3. ДАОО. – Ф. 37. – Оп. 2^а. – Спр. 553.
4. ДАОО. – Ф. 37. – Оп. 2^а. – Спр. 577.
5. ДАОО. – Ф. 37. – Оп. 2^а. – Спр. 618.
6. ДАОО. – Ф. 37. – Оп. 4. – Спр. 159.
7. ДАОО. – Ф. 37. – Оп. 4. – Спр. 239.
8. Діанова Н. Роль православного духовенства Херсонської губернії у розвитку освіти в першій половині XIX ст. // Історія релігій в Україні. Науковий щорічник. – Книга 1. – Львів, 2006.
9. Пятидесятилетие священства заслуженного профессора и почетного члена Императорского Новороссийского университета, протоиерея Михаила Павловского. – Одесса: «Славянская типография», 1886.
10. Херсонские Епархиальные Ведомости. – 1860. – № 1.

Рецензенти: к.і.н., доц. О.П. Тригуб;
д.і.н., проф. В.М. Хмарський.

© Н.М. Діанова, 2009

Надійшла до редколегії 11.11.2009 р.